

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIII

ПОСВЕЋЕНО
ПРОФЕСОРУ ДР ДРАГОЉУБУ ПЕТРОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
2000

ЈЕДАН ТИП СЛОЖЕНЕ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У ГОВОРУ ВУЧИЈАКА

СРЕТО ТАНАСИЋ

UDC 808.61-087(497.15)

Мало је која лингвистичка област у србистици била тако плодна у другој половини двадесетог вијека као дијалектологија: многи српски говори су добили монографске описе. С друге стране, опет, мало је монографија посвећених опису некога говора у којима је синтакса третирана равноправно са фонологијом и морфологијом. У највећем броју случајева аутори монографија и других прилога задовољавали су се краћим или дужим напоменама о неким синтаксичким феноменима који су им се чинили интересантним за описиване говоре. Наравно, аутори ових монографија имају много бољи увид у синтаксу датих говора, знатно бољи него што се то види из њихових студија. Штета је што су се уздржавали од подробнијег саопштавања синтаксичких особина. Данас нам остаје да понешто синтаксичких карактеристика извучемо из дијалекатских текстова приложених уз описе појединих говора. Истина је, међутим, да се озбиљнији закључци о синтакси некога говора не могу изводити на овакав начин.

Међу ријетке описе српских говора у којима је потпуније обрађен и синтаксички ниво спада и монографија професора Драгољуба Петровића о говору Змијања.¹ У оквиру поглавља о синтакси посебно је детаљно обрађена синтакса падежа у овоме говору.²

Предмет мога рада јесте један тип сложене предлошко-падежне конструкције у говору добојског краја, и то у говору који припада подручју Вучијака. Вучијак је ниска планина (до 500 м. нв.) која захвата подручје са лијеве стране ријеке Босне од Добоја до њеног ушћа у Саву код Шамца; сјеверна граница овог подручја је ријека Сава, са запада — линија Брод — Дервента, која се према југу савија ка Добоју. Овај говор припада источнохерцеговачком дијалекту.³ Подручје Вучијака представља географску цјелину, иако је административно подијељено у неколико општина: Добој, Модрича, Шамац, Оцак (Вукосавље), Брод, Дервента. Више су историјски него природни разлози условили да Вучијак има најтврђу границу са сјеверне стране — према Хрватској.

Овом приликом ће се разматрати предлошко-падежна конструкција у којој се између предлога и именице у генитиву налази непромјенљива

¹ Овдје се служим првим издањем те монографије — Петровић 1971—72.

² Петровић 1971—72 (IV део).

³ В. Ивић 1994.

лексема *йо*, изведена од дуже форме *йола* (= половина). Овакву конструкцију са предлогом у забиљежио је и професор Драгољуб Петровић у говору Змијања и о њој написао сљедеће: „Помињем овде и конструкцију у *йō + ѓенийив* која се доследно појављује место *усред + ѓен.*: отшло од косаца̄ до косаца̄ у *йō Круйе̄*; дошла вика у *йō Круйе* (Шљ); некав паврљ — па у *йō ђка* (Пав); пўшку натегне па у *йō илавē* (Доб); он је ўоћен ко-чока у *йō кўћē* (Стр). Примећује се да се ова конструкција употребљава најчешће у експресивним ситуацијама”.⁴ У текстовима приложеним уз ову монографију⁵ нисам уочио примјере овакве конструкције. Међутим, ово наведених примјера и коментар који их прати довољно је за сагледавање мјеста те конструкције у говору Змијања.

Идентична конструкција јавља се и у говору Вучијака. Забиљежио сам је у више села овога подручја:

[1]

Реко сам му ја то ў *йō њђовē кўћē*; Ошамарјо га је ў *йō збора* (По); Нашл^и смо овпе ў *йō нйщē цўмē* — побегле од паса; Дошла лис^ица ў *йō двђрицййа* (ВрГ); Дошл^и вуц^и неке зиме ў *йō сѐла* (Р); Он је викно ў *йō Добоја*: живјо краљ! (По).

И у говору Вучијака ове конструкције имају значење конструкције *усред + ѓенийив* са мјесним значењем. На основу грађе којом сада располаже не могу, међутим, утврдити да ли је ова сложена конструкција у потпуности истиснула из употребе конструкцију *усред + ѓенийив* из овога добојског говора. У сваком случају, заједничко је говорима Змијања и Вучијака то да ова конструкција, при обиљежавању мјеста неке ситуације, носи извјесну експресивност, јавља се „у експресивним ситуацијама”, управо онако како је то запазио професор Петровић. Могло би се додати да ове конструкције у говору околине Добоја сигурно, а вјероватно и у говору Змијања, носе собом висок степен експресивности. Јер, по моме мишљењу, и конструкција *усред + ѓенийив* носи собом извјесну експресивност, само у мањој мјери од ове сложене конструкције. Она је, наиме, таква у односу на конструкцију у + *акузайив* — већ самим наглашеним инсистирањем на чињеници да се нека ситуација одвија у централном дијелу некога простора. Да није тако, чини ми се, не би ова конструкција ни била у стању да сасвим истисне конструкцију *усред + ѓенийив* у говору Змијања. Остаје да се испита распрострањеност конструкције у *йо + ѓенийив* у српским народним говорима када она има мјесно значење⁶ и да се сагледа њен однос према конструкцији *усред +*

⁴ Петровић 1971—72, IV део, стр. 159.

⁵ Петровић, исто, 194—202.

⁶ Љубазношћу др Слободана Реметића сазнао сам да се ова конструкција јавља и у говору источnobосанских Ера — области између Бирча и Нишићке висоравни. Наишао сам и на један примјер такве конструкције са мјесним значењем и у Вуковим пјесмама: Ето, влаше, сад се удесисмо / у *йо йоља* св’јету на видику, сад ћемо се, море, огледати (Вук Ст. Караџић, Српске народне пјесме, књ. IV, Беч, 1862, стр. 234—235). Треба рећи да је ова конструкција позната у српском језику кад има временско значење. Тако Рјечник САНУ уз именицу *дан* у одељку *изрази* наводи ову конструкцију заједно са још неким сличним: *у по бела дана, по белом дану, у по дана, усред бела (белог) дана* — и даје значење: *дану, током дана* (1.б.) (*кад се жели нарочито нагласити да се нешто дешава дану или јавно,*

џениџив. Нажалост, о распрострањености ове сложене конструкције не можемо се обавијестити ни у говорима који су монографски описани — из већ поменутих разлога: оскудни подаци о синтакси у правилу су обиљежје тих монографија, а дијалектолошки текстови који прате монографије не могу бити таквога обима да би могли у пуној мјери обавјештавати о синтакси дотичних говора. Такође, ни упитници којима данас располажемо за прикупљање синтаксичке грађе нису регистровали ову конструкцију.⁷

Иако конструкција у *џо* + *џениџив* са мјесним значењем има идентичну синтаксичко-семантичку вриједност у говору Змијања и у говору Вучијака, наведени примјери из ових говора показују да се међу њима јавља и једна разлика. Та разлика је, по моме мишљењу, релевантна за понашање ове конструкције у говору Вучијака. Ради се, наиме, о томе да она у говору Вучијака има другачију акценатску конфигурацију: на Змијању је у *џо* + *џениџив*, док је у говору Вучијака у *џо* + *џениџив*. Чини ми се да уступањем акцента у корист предлога у лексема *џо* изгубила од свога интегритета и допринијела граматикализацији цијеле ове конструкције, о чему ће бити говора даље.

У говору Вучијака јављају се и друге сложене предлошко-падежне конструкције са сегментом *џо* у којим ово *џо* још увијек може значити половину, средину — у конструкцијама синонимичним простим предлошко-падежним конструкцијама *усред* + *џениџив*, *џосред* + *џениџив*, *насред* + *џениџив*. О томе свједоче сљедећи примјери:

[2]

Пао авион *на џо наџе њиве*; Има младеж *на џо лица*, мош је лако познат (По); Удари га она треска *џо џо чеља*, расијече (ВрГ); Пос.... те *џо џо ндса*, па те зову коконоса (По); Огњиште је било *на џо сџбе* (М).

За ове конструкције би се могло рећи исто што је речено и за конструкцију у *џо* + *џениџив* — сегмент *џо* у њима повећава експресивност цијеле конструкције. Дакле, говор Вучијака познаје већи број конструкција истога типа — са сегментом *џо* у своме саставу. Све оне, када се употребе у функцији просторне карактеризације неке ситуације, појачано истичу оно мјесто у оквиру ширег простора на коме се управо догодила ситуација, а тиме повећавају и експресивност израза. Та њихова карактеристика омогућује им да се просторно значење исказује и метафорично: Рекла сам јој то у *џо очу* (По) : Рекла сам јој то у *очи*; Скреса му ја све у *џо лица* (По) : Скреса му ја све у *лице*.

У говору Вучијака запазио сам и предлошко-падежне конструкције са сегментом *џо* нешто другачије од до сада приказаних, конструкције у којим би се овај сегмент теже могао очекивати. Тај случај илуструју сљедећи примјери:

[3]

Пас дошо у *џо џрџа* па лаје; Дошла лис^{ца} *џо кџе* (ВрГ); Упадо *џрџо џрџа*, *запџе* за неко дрво; Засад^{јо} шљиве *крџо џуџа*, гране зап^{њу} за кола (По);

⁷ Консултовао сам сљедеће упитнике: Ивић 1963, Ивић 1971. и Упитник САНУ.

Босна се изл^ила, тече крај *ѿб ѿсѣиѣ*; Стала *ѿред ѿб враѣиѣ*, па неће ни тамо ни тамо (Р); Имају трешњу пред кућом, *кѡд ѿб ѿрѡзора* (ДП); Посно шен^ицу до по авл^ије, све поједоше кокош; Сио *кѡд ѿб ѡнѣ круѣкѣ* па се и не в^иди; Бе сте ви бил^и? — Гор смо ми *крај ѿб лед^ине бил^и* — Како вас ја нијесам вид^ила — Јес вид^ила Беда? — Јесам — Ет *сѣрам ѿб њѣи*а смо бил^и (По).

У овим примјерима сложене предлошко-падежне конструкције са елементом *ѿо* немају значење које би се могло доводити у везу са значењем конструкције у *ѿо* + *ѣениѣив* и њој сличних, које се могу сматрати синонимичним конструкцији *усред* + *ѣениѣив* и њој сличним, а које су запажене у говору Вучијака. У овим конструкцијама [3] више се не може наслутити значење средине некога простора за који се веже ситуација о којој се реферише. Зато се и не може говорити да се у оваквим конструкцијама истиче средина простора који се датом конструкцијом исказује именицом у генитиву. У њима је лексема *ѿо* потпуно изгубила своје значење средине, половине.

Укључивањем сегмента *ѿо* у ове предлошко-падежне конструкције са мјесним значењем те конструкције не мијењају своје дотадашње значење: ситуација се у простор смјешта на исти начин у односу на оријентир који се исказује именицом у генитиву. Уношење *ѿо* у ове конструкције ипак доноси неке посебности. Уп: Упадо *исѣред враѣиѣ* : Упадо *ѿред ѿб враѣиѣ*; Стала *ѿред враѣиѣ* : Стала *ѿред ѿб враѣиѣ*; Гор смо ми *крај лед^ине бил^и* : Гор смо ми *крај ѿб лед^ине бил^и*. На формалном плану, види се, елемент *ѿо* обједињује ове конструкције условљавањем генитивног облика именице која означава мјесто догађања ситуације. Шта на семантичком плану уноси ново ова конструкција у односу на конструкције без овога сегмента? Од простих конструкција ове сложене се разликују по томе што појачано истичу оно мјесто на коме се одиграла нека ситуација.

Да, на крају, резимирамо речено. Конструкција у *ѿо* + *ѣениѣив*, коју је запазио професор Драгољуб Петровић у говору Змијања, распрострањена је и у неким другим српским говорима; она се јавља и у говору Вучијака. У говору Вучијака, међутим, јављају се и друге сложене предлошко-падежне конструкције са сегментом *ѿо* у своме саставу као пандан конструкцијама са мјесним значењем које усмјеравају пажњу на средину, половину неког простора — поред у *ѿо* + *ѣениѣив*, и на *ѿо* + *ѣениѣив* и *ѿо ѿо* + *ѣениѣив*. Међутим, у говору Вучијака јављају се сложене конструкције са елементом *ѿо* као пандан и таквим простим конструкцијама које уопште не информишу о средини, половини и сл. некога простора њима именованог. Ни ове сложене конструкције простор не исказују на такав начин; оне, у ствари, појачано истичу оно мјесто на коме се дешава нека ситуација. У свјетлу ових чињеница намеће се закључак да у говору Вучијака сегмент *ѿо*, у свим овдје разматраним сложеним предлошко-падежним конструкцијама, служи — не томе да укаже на средину, половину, средиште некога простора, већ да истакне оно мјесто на коме се одвијала нека радња, ситуација.

СКРАЋЕНИЦЕ ЗА СЕЛА

- ВрГ — Врела Горња, општина Брод
ДП — Дуго Поље, општина Модрича
М — Мајевац, општина Добој
По — Подновље, општина Добој
Р — Ритешић, општина Добој

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1963 — Милка Ивић, *Регистар синтаксичке проблематике у српско-хрватским дијалектима*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику VI, Нови Сад, 13—30.

Ивић 1971 — Милка Ивић, *Квештионар за употребу падежа у савременом српскохрватском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIV/1, Нови Сад, 159—171.

Ивић 1994 — Павле Ивић, *Целокуйна дела III. Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој. 1. Општа разматрања и шљокавско наречје*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад.

Петровић 1971—1972 — Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIV/1, Нови Сад (1971), 171—232; XIV/2 (1971), 171—198; XV/1 (1972), 139—176; XV/2 (1972), 151—212.

Речник САНУ — Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. 4, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Упитник САНУ — *Упитник за српскохрватски дијалектолошки атлас*, Српска академија наука и уметности, Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе.